

<https://helda.helsinki.fi>

Suomen keino, saamen geaidnu ja kantaskandinaavin diftongiassimilaatio

Kuokkala, Juha

Kallion etymologiseura
2019-02

Kuokkala , J 2019 , Suomen keino , saamen geaidnu ja kantaskandinaavin diftongiassimilaatio . julkaisussa S Junttila & J Kuokkala (toim) , Petri Kallio Rocks : Liber p̄ysemisaecularis 7.2.2019 . Kallion etymologiseura , Helsinki , Sivut 110

<http://hdl.handle.net/10138/304908>

---

cc_by
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

PETRI KALLIO ROCKS
LIBER SEMISAECULARIS 7.2.2019

Toimittaneet
Santeri Junttila &
Juha Kuokkala

Helsinki 2019

Petri Kallio Rocks
Liber semisaecularis 7.2.2019

Toimitusvastuu ja kannen suunnittelu: Santeri Junttila
Kielentarkastus, toimittaminen ja taitto: Juha Kuokkala
Englannin kielentarkastus /
English proofreading: Uldis Balodis

Nimilehden kuva: Petri Kallion Facebook-profili

© Kirjoittajat

Kaikki artikkelit on vertaisarvioitu
Kõik artiklid on võrdretsenseeritud
All the articles have been peer reviewed

Julkaisija: Kallion etymologiseura
Painopaikka: AS Printall, Tallinn

ISBN 978-952-94-1462-8 (sid.)
ISBN 978-952-94-1463-5 (pdf)

Sisällys

Kielten lyhenteet ja symbolit	8
FREDERIK KORTLANDT On the reconstruction of Proto-Uralic.....	11
VALTER LANG Keraamika, geenid ja keel: paar mõtet nende seosest ja seosestusest	15
JAAKKO HÄKKINEN Kantasuomen keskivokaalit: paluu	24
KOMMENTTI: JUHO PYSTYNEN Kantasuomen keskivokaalit: vahvempia ja heikompia tuloksia.....	41
KOMMENTTI: SANTERI JUNTILA Kantasuomen keskivokaalit ja jälkitavun <i>U</i>	48
ULDIS BALODIS & KARL PAJUSALU Southern Finnic <i>jää, jägi, jegä, jej</i> , etc. 'ice'	54
MIKKO BENTLIN Yritys <i>yrittämisestä</i>	59
CHRIS LASSE DÄBRITZ On the importance of extra-linguistic fac- tors for dating sound changes – Two examples from Finnic....	64
SIRKKA-LIISA HAHMO <i>Latu</i>	70
SAMPSA HOLOPAINEN <i>Itää</i> -verbin mahdollisesta lainaetymologiasta ja etäsukukielisistä vastaineista	73
JUHA JANHUNEN <i>Tararabumbia</i> – unohtuneen populaarikulttuurin jäljillä	84
VESA JARVA Venäläisperäisiä sanoja Suomen murteiden sanakirjas- sa, <i>kiesä–kluuuhoo</i>	93
SANTERI JUNTILA Haastavaa etymologiaa	100
JEONGDO KIM Etymologinen ehdotus <i>selkeä</i> -sanalle	110
JUHA KUOKKALA Suomen <i>keino</i> , saamen <i>geaidnu</i> ja kantaskandi- naavin diftongiassimilaatio.....	116
JYRI LEHTINEN Syntymä, sukupolvi ja mansin <i>*šäänšV</i> 'polvi'	126
NIKLAS METSÄRANTA Komin <i>tom</i> 'nuori'	133
ASKO PARPOLA <i>Jumal' avita!</i>	139
JUHO PYSTYNEN <i>Seistä</i>	153
ILONA RAUHALA Kuvussa ja kuopalla – suomen sanan <i>kupa</i> ja saamen sanan <i>gohpi</i> etymologista tarkastelua	161
JANNE SAARIKIVI Etymologia tulee iholle.....	172
JOHAN SCHALIN <i>Niukka, nivo, nuiva</i> sekä <i>niuha, lauha</i> ja <i>rauha</i>	173
MICHIEL DE VAAN Wrestling with metathesis	184
JUSSI YLIKOSKI <i>Kuopimisen</i> alkuperästä.....	191

Kielten lyhenteet ja symbolit

<, >	äänteellinen kehitys	kmns.	kantamansi
⇐, ⇒	johtosuhde	kmd.	kantamordva
←, →	lainasuhde	ko.	komi
*	rekonstruoitu muoto	ko. Jzv.	komijažva
**	teoreettinen, todellises- sessa kielessä esiinty- mätön muoto	ko. SysY	Ylä-Sysolan komi
av.	avesta	koPermj.	komipermjakki
blt.	baltti(lainen)	kou.	kantaobinugri
bulg.	bulgaria	kr.	klassinen kreikka
engl.	englanti	kprm.	kantapermi
ers.	ersä	ksa.	kantasaame
esisa.	esi(kanta)saame	ksam.	kantasamojedi
germ.	germaani	kskand.	kantaskandinaavi
go.	gootti	ksl.	kantasmaavi
hnt.	hanti	ksm.	kantasuomi
hntI	itähanti	ksm. Rann.	kantasuomen rannik- komurre
hnt. Irt.	Irtysin hanti	ksm. Rl.	kantasuomen riianlah- denmurre (> liivi)
hnt. Obd.	Obdorskin hanti	ksm. Sis.	kantasuomen sisämaa- murre (> eteläviro)
hnt. Vah	Vahin hanti	ksm. Sl.	kantasuomen suomen- lahdenmurre
ims.	itämerensuomi	ksm. SIE	Suomenlahden etelä- murre (> pohjoisviro, vatja)
ink.	inkeroinen	ksm. SIP	Suomenlahden poh- joismurre (> suomi, inkeroinen, karjala, lyydi, vepsä)
isl.	islanti	kur.	kantaurali
karj.	karjala	lat.	latina
karj. An.	livvi (aunuksen- karjala)	latv.	latvia
kas.	keskialasaksi (keskialasaksa)	li.	liivi
kblt.	kantabaltti	liett.	liettua
kgerm.	kantagermaani	ly.	lyydi
kia.	kantaindoarja		
kie.	kantaindoeurooppa		
kir.	kantairani		
kksm.	keskikantasuomi		
kma.	kantamari		

ma. Luot.	marin luoteismurteet	oss.	osseetti
maL	länsimari (mäkimarin normi)	pl.	puola
maNi	niittymari	prm.	permi(läiset kielet)
mengl.	muinaisenglanti	rom.	romania
mia.	sanskrit (muinaisindoaarja)	rts.	ruotsi
misl.	muinaisislanti	sa.	saame
mkš.	mokša	saA	akkalansaame
mksm.	myöhäiskantasuomi	saE	eteläsaame
mnrj.	muinaisnorja	saIn	inarinsaame
mns.	mansi	saKi	kiltinäsaame
mns. KndA	Ala-Kondan mansi	saKo	koltansaame
mns. KndK	Keski-Kondan mansi	saLu	luulajansaame
mns. KndY	Ylä-Kondan mansi	saP	pohjoissaame
mns. LzvA	Ala-Lozvan mansi	saPi	piitimensaame
mns. LzvY	Ylä-Lozvan mansi	saT	turjansaame
mns. Pel.	Pelymkan mansi	saU	uumajansaame
mns. Ssv.	Sosvan mansi	selk.	selkupi
mns. Tvd.	Tavdan mansi	sm.	suomi
mns. VagE	Etelä-Vagilskin mansi	sm. Loun.	lounaismurteet
mns. VagP	Pohjois-Vagilskin mansi	sm. Lp.	Länsipohjan murre
mnsP	pohjoismansi	sm. PmK	Keski-Pohjanmaan murre
md.	mordva	sm. PmP	Pohjois-Pohjanmaan murre
mrts.	muinaisruotsi	sm. Pp.	Peräpohjolan murre
mskand.	muinaisskandinaavi	udm.	udmurtti
mysks.	muinaisyläsaksa	udm. Bes.	beserman
nen.	nenetsi	uk.	eteläviro (ukala)
ngan.	nganasani	ukSt	setto
ngotl.	nykygotlanti	unk.	unkari
nisl.	nykyislanti	ven.	venäjä
nrnj.	nykynorja	vi.	viro
nrts.	nykyruotsi	vksm.	varhaiskantasuomi
nsks.	nykysaksa	vps.	vepsä
		vtj.	vatja

Suomen *keino*, saamen *geaidnu* ja kantaskandinaavin diftongiassimilaatio

Jubilaarimme Petri Kallio on usein todennut olevansa avoimesti eri mieltä itsensä, ts. vanhoissa artikkeleissa esittämiensä näkemysten kanssa. Tutkimus etenee, kun ei jämähdä yhteen lopulliseen totuuteen. Opettajani mallia seuraten totean tässä kirjoituksessa olevani suomen keino- ja saamen geaidnu-sanojen lainaussuunnasta eri mieltä kuin Kuokkala (2018). Tämän ohessa esitän eräitä muita lainaetymologioita, joilla saattaa olla merkitystä kantaskandinaavin ai > æi -diftongiassimilaation ikäämisen kannalta – sikäli kuin tuleva tutkimus ei toisin osoita.

Suomen *keino*-sanalla on itämerensuomalaisia vastineita vain inkeroisessa ja karjalassa; merkitys on yleisesti '(menettely)tapa, neuvo, konsti', murteissa ja vanhassa kirjakielessä myös 'juoni; askare; taito; esine, omaisuus', suomen ja karjalan pohjoisimmissa murteissa taas lähinnä 'kulkureitti, tie, suunta' (SSA; SMS; VKS; KKS). Sana on vanhastaan palautettu suomalais-saamelaiseen lähtömuotoon *kejno yhdessä saamen (ksa.) *keajnō-sanan kanssa (yleisesti 'tie, polku'; P In myös 'keino', Ko–T 'talvitien paikka tai suunta') (esim. SSA ja Sammallahti 1998: 243). Alkuperäisenä on pidetty konkreettista 'tie'-merkitystä, josta 'keino, tapa' on luonteva abstrahoituma (vrt. engl. *way*, jolla on molemmat merkitykset). Etymologinen rinnastus kohtaa kuitenkin äänteellisiä ongelmia sikäli kuin kantasuomesta voidaan osoittaa säännöllinen ensitavun äänteenmuutos *ej > *ii (vrt. Kallio 2018: 260, 263). Tämän perusteella kyseessä olisi laina itämerensuomesta saameen tai toisinpäin. Yleissaamelainen levikki edellyttäisi kantasuomen aikaista lainautumista kantasuomesta; jos taas sana olisi lainattu saamesta itämerensuomeen, voisi ajoitus olla kantasuomea myöhempi, koska inkeroiseen ja karjalaan sana on voinut lainautua suomen murteista (huom. myös harvahko ja suomen

läheisyyteen painottuva levikki¹). Suomen peräpohjalaismurteiden *keino* merkityksessä 'tie' on joka tapauksessa selvä saamelaislaina samoin kuin Pohjois-Vienan *keino* 'suunta'; Kainuussa ja Etelä-Pohjanmaalla paikoin esiintyvä *keino* 'ansapolku' sen sijaan saattaisi myös olla peruja suomen sanan vanhemmasta merkityksestä.

Bergsland (1964: 246) on esittänyt ims. *keino*-sanan alkuainekselle saamelais-mordvalaisia vastineita. Jos *keino* oletettaisiin vanhaksi johdokseksi, voisi sitä edeltävä vksm. *kājno sisältää kantavartalon *kāji, jota vastaavat luulajansaamen *giedja* 'reen tai hiihtäjän jälki; huono talvitie' (saamen levikki: E Lu In Ko Kld T) ja mordvan *ku* [*ki*] 'tie' (ensitavun jälkeiseen *j*:hin viittaa myös prolaatiivimuoto ers. *kijava*). (Länsi)kantaauralin *ä:n edustajana mordvan *i* ei ole heittyneen loppuvokaalin edellä yleisesti säännönmukainen, mutta *j:n edellä näyttäisi kehitys *ä > *i* yksinomaiselta, vrt. ers. *nu* 'vaimo' < kur. *näji (>> sm. *neiti*, saP *nieida*, udm. *ныл* < *näj-di), ers./mkš. *ku* 'koi' < kur. *käjä (> sm. *koi*, udm. *кей*, hnt. V *kej* ym.; Aikio 2015: 42, 63) ja ers. *nuемс* 'kiehua, paistua, palaa', johd. *nudemс* 'keittää, paistaa, polttaa' < kur. *päji- (> sm. *päi-vä*, ngan. *hejbi* 'kuumuus' [< *päj-vä; Aikio 2015: 63] sekä mahdollisesti ko. *бу* 'tuli' ja ko. *нөум*, udm. *нень* 'tuhka' [?*< *päji-mä*]²). Toisaalta oletettu johdos **kāj(e)-no* on ongelmallinen sikäli, että ims. kielistä ei tunneta *-no*-asuista nomininjohdinta (paikannimissä kuten *Parkano*, *Joutseno* lopputavu palautuu erilaisin aineksiin; ks. SPnk s.v. *Parkano*, *Joutseno*). Kolmitavuisissa sanoissa esiintyy sen sijaan *nA*-asuista aineista (esim. *sarana*, *pähkinä*), joka näkyy kantasuomessa jossain määrin toimineen (ainakin nykynäkökulmasta) semanttisesti tyhjähkönä johdinsuffiksina (Hahmo 1994). Itämerensuomessa on **-a-j* > *-oi* > *-o* -edelleenjohdosten analogiasta tapahtunut paljon *-a/-ä*-loppuisten johdosten siirtymistä *o/-ö*-loppuiseksi, joten periaatteessa voisi myös *-nA*-johdoksen siirtyminen *-no*-loppuiseksi olla mahdollista. Ongelmaksi tulee kuitenkin *keinon* tapauksessa vokaalisointu: jos oletetaan varhaiskantasuomessa vallinneen jälkitavujen *a/ä*-harmonian, olisi **käje+nA*-johdoksesta pitänyt

1. Karjalan murrelevikki sanalle *keino* '(menettely)tapa': Uhtua Vuokkiniemi Hietajärvi Repola Suojärvi Salmi Säämäjärvi (KKS s.v. *keino*). Inkeröisen sanaa myös SSA (s.v. *keino*) pitää luultavasti suomesta lainautuneena (Nirvi 1971 s.v. *keino*: "? < suom.").
2. Kiitän Niklas Metsärantaa huomioni kiinnittämisestä viimeksi mainittuihin permiläiskielten sanoihin.

tulla etuvokaalinen *käjnä > mksm. *keinä, jonka vartalovokaalin vaihtuminen takavokaaliseen *o*:hon ei tunnu yhtä luontevalta kuin jos lähtömuoto olisi valmiiksi takavokaalinen *keina (*këina). Myöskään johdoksen lyheneminen kaksitavuiseksi perusvartalon näköiseksi sanaksi ei tuntuisi sopivan yhteen nimenomaan kolmitavuisille johdoksille tyypillisen *-A ~ -O* -variaation kanssa. Toisen tavun vokaalin heittymistä (tai alkuaankin konsonanttivartaloista johdosta) olisi kuitenkin edellytettävä, jotta umpinaisessa ensitavussa tapahtuneelle *äj > *ei* -muutokselle olisi edellytykset (muutoksen muista mahdollisista ehdoista ks. Kallio 2018: 261–262).

Toisaalta Jorma Koivulehto on esittänyt ims. *keino*-sanalle germaanisen lainaetymologian, ja jos se pitää paikkansa, olisi saamen sana tulkittava itämerensuomalaisesksi lainaksi. Koivulehdon mukaan (1995: 99, 78; LägLoS s.v. *keino*) lainalähde olisi kgerm. *gainō 'aukko, kita', jonka vastineet nykyskandinaavissa (rts. murt. *gen* f., nrj murt. *gein*, *geina* f.) merkitsevät 'nuotan reunapuita, sivua tai kulmaköysiä', gotlannissa myös 'aivan avointa'; oletettu alkupe-
räismerkitys esiintyy eri ablaut-astetta (**gin-*) edustavissa sanoissa nisl. *gin* 'aukko, kita' ja nnrj. murt. *gin* 'pieni aukko'. Semanttinen kehitys 'aukeasta paikasta' 'kulkutieksi' olisi vastaava kuin germaanisen sanan rinnakkaisjohdoksella **gail-*, jonka edustajia ovat misl. *geil* '(sola)tie' ja nnrj. murt. *geil* mm. 'aitojen reunustama tie, karjakuja'. Koivulehdon esittämä semanttinen yhteys on perusteltavissa, vaikkakin jää hieman oletusten varaan, kun kgerm. *gainō-sananjatkajilta ei ole attestoitu 'tie'-tyyppisiä merkityksiä (lähimmäs tulee gotlannin *gaina* 'avoin, tuulinen paikka') eikä ims. *keino*-sanalta puolestaan 'aukko'-merkitystä. Etymologia edellyttää joko suoraan todentamatonta merkityksensiirtymää germaanisella taholla tai vastan sanan lainauduttua (tai lainautuessa?) kantasuomeen.

Äänteellisesti Koivulehto yhdistää oletettavan kantasuomalaisen kehityksen *kajno > *keino* useissa muissa vanhoissa lainoissa tavattavaan *ai* > *ei* -muutokseen (*keihäs*, *leipä*, *seinä*, *seiväs*). Näin ollen etymologia edellyttää lainautumista viimeistään (murteutuvaan) myöhäiskantasuomeen, ennen Suomenlahden kantasuomessa sporadisesti tapahtunutta ensitavun *ai* > *ei* -muutosta (vrt. Kallio 2014: 159–160). Schalin (2016) erottaa edellä mainitusta ryhmästä takavokaaliset *ei-lainat (*leikata*, *keikkua*, *keidas*, *leivo*), joihin *keino* myös mahdollisesti kuuluisi. Ajoituksen takaraja olisi tällöin

lähes sama. Huomiota kiinnittää kuitenkin sanan itämerensuomalainen levikki, joka on varsin suppea, käytännössä suomeen ja lähimpiin karjalan murteisiin rajoittunut, ja näyttää vanhoissa murteissa pohjoisempiin savolais- ja pohjalaismurteisiin keskittyneeltä (SMS s.v. *keino*). Sana ei näytä vanhastaan esiintyneen lounaisimman Suomen murteissa eikä myöskään vanhassa kirjasuomessa ennen 1700-lukua, jolloin pohjalaismurteisia kirjoittajia alkaa mainittavammin esiintyä (VKS s.v. *keino*; Häkkinen 1994: 445–446). Harvalukuiset esiintymät kansanrunoudessa osoittavat samaa levikkikuvaa (SKVR). Levikin perusteella sana näyttääkin pikemmin saamesta suomen murteisiin lainatulta kuin toisinpäin (vrt. Aikio 2009: kar-tat, erityisesti s. 371 *äimä*, josta lisää alempana).

Mikäli suomen sana katsotaan saamelaislainaksi, etymologioinnin seuraava ongelma on silloin saamen **keainō*-sanan alkuperä. Vaikka Koivulehdon lainaetymologia on semanttisesti osin tulkin-nanvarainen, kannattaa ehkä tarkastella, voisiko saamen sana olla lainaa hänen ehdottamastaan skandinaavisesta lähteestä. Kantagermaanin ja kantaskandinaavin **gainō*- ei sellaisenaan voi olla läh-tömuoto, koska kantagermaanin ensitavun **a*:ta vastaa lainoissa säännöllisesti ksa. **ā* (esim. saP *hāittis* 'hehkuva, liian kuuma' < ksa. **hājttēs* ← kskand. **haita-z*; Aikio 2006: 14) tai vanhemmissa, kantagermaanisissa lainoissa esisa. **a* >> ksa. **uo* (esim. saP *buoidi* 'rasva, tali' < ksa. **puojtē* < esisa. **pajta* ← kgerm. **faita*;; Aikio 2006: 11). Muinaisskandinaaviin tultaessa kantaskandinaa-vin diftongi *ai* muuttui osittaisassimilaation kautta *æi*:ksi ja *ei*:ksi (Krause 1971: 28, 71–73), ja tätä vastaten nuoremmissa skandi-naavilainoissa kyseistä diftongia edustaakin yleensä kantasaamen (**ēj* >) **eaj*, esim. saP *heaidna* 'hiomakivi' ← nnrj./mnrj. *hein* id. < kgerm. **hainō*- (Álgu; Bjorvand & Lindeman 2007 s.v. *hein*). Sa-nassa **keajnō* ensitavun vokaali edellyttäisi siis lainautumista asus-ta, jossa skandinaavinen diftongiassimilaatio on edennyt, jollei vielä täysin *ei*:hin asti, niin ainakin etuvokaaliksi tulkittavaan vaiheeseen (*ai* > *æi*). Toisaalta lainan pitäisi olla riittävän vanha, jotta se on voinut periytyä kaikkiin nykyisiin saamelaiskieliin sekä lainautua edelleen suomeen, toisin sanoen ennen kantasaamen hajoamista. Ei ole itsestään selvää, että molemmat ehdot ovat voineet samaan ai-kaan täyttyä, mutta ainakin jokunen vastaavaan aikakerrostumaan sijoitettava rinnakkaistapaus voidaan esittää. Seuraavassa käsitte-

len yhtä aiemmin esitettyä (*eaibmi* ~ *eaimmaskas*) ja kahta uutta etymologiaa (*seaivut*; *veaigi*).³

Varsin selkeä rinnakaistapaus on saP *eaimmaskas*, *eaibmi* 'houkka, kaheli' (LpD myös: 'strange, queer'), jolle Ante Aikio on osoittanut lainälähteeksi kantaskandinaavin sanan *haimiskaz > mnrj. *heimskr*, isl. *heimskur* 'tyhmä, typerä' (Aikio 2007: 183; 2009: 184–185). Oletettavasti ksa. *ejm Vskes on ensisijainen laina-asu ja lyhyempi *ejmē tästä takaperoisjohdolla saatu variantti. Sanalla on vastineet inarinsaamessa: *eimâskâs* 'hullu, hassu; heittäjä, kelvoton; pahankurinen' ja eteläsaamessa: *ejma* 'omille teilleen pyrkivä porovaadin', *ejmeske* 'yksinään viihtyvä (myös porosta)'. Varsinkin eteläsaamen sanojen merkityksessä heijastuu vielä kantaskandinaavin sanan vanhempi merkitys 'kotona pysyttelevä tms.', kantasana **haima-* 'koti' (Aikio 2009: 184; Magnússon 1989 s.v. *heimskur*). Originaalin sananalkuisen *h:n* puuttuminen lainasta eteläsaamea myöten viittaa siihen, että laina on saatu vielä suhteellisen yhtenäiseen kantasaameen, ja edelleenlainautuminen laajalti suomen murteisiin muodoissa *äimä*, *äimäke*, *äimiskö* ym. 'hölmö'; *olla äimänä*, *äimeyksissä* jne. 'olla hämmästynyt, säikähtänyt jne.' (Aikio 2009: 183–185, 371) vahvistaa lainautumisen tapahtuneen jo eteläisen Suomen alueella puhuttuun kantasaameen.⁴

3. Kgerm. *gainō-sanan jatkajia hieman semanttisesti ongelmattomampi mutta äänteellisesti ongelmallisempi lainaoriginaali olisivat edellä mainitut *gail-rinnakkaisjohdokset, joilla todistettavasti on 'tie'-merkityksiä. Joka tapauksessa konsonantit [l] ja [n] ovat ääntymäpaikaltaan ja -tavaltaan varsin lähellä toisiaan, ja sporadisia *l > n* -muutoksia on tapahtunut esim. eteläisessä itämerensuomessa (vrt. liivin *nin* 'kaupunki' ~ sm. *linna* ja eteläviron *nüssäg* ~ sm. *lypsää*). Mahdollisena paralleelina tällaisesta epätarkasta äännekorvauksesta saamen skandinaavilainassa voisi esittää, että pohjoissaamen *veaidni* 'vamma' < (?) ksa. *veainē olisi lainaa norjan sanasta *veile* 'halkeama, särö (metallissa); vika, puute, vamma' (muinainorjasta atestoitu vain vastaava adjektiivi *veill* 'heikko, raihainen'). Laajemman vertailuaineiston puuttuessa selitysmallia on kuitenkin pidettävä epävarmana. (Sanakirjalähteet NSO, NO, AnEW.)

4. Näennäisesti kantaskandinaaviseen ajoitukseen viittaavaa sananloppuisen soinnillisen sibilantin edustumista *s:nä* ei sen sijaan voi pitää todisteena lainautumisesta ennen kskand. *z:n* muuttumista ns. palataaliseksi *r:ksi* (*z > r*), koska sanan lopussa tämän äänteen lainasubstituuttina esiintyy myöhemminkin yksinomaisesti /s/ sekä kantasuomessa että -saamessa, mikä voi johtua sekä produktiivisena säilyneestä lainojen kotouttamismallista että *r:n* vähintäänkin allofonisesti frikatiivisesta ääntämyksestä (vrt. Schalin 2018: 146–147).

Toisena mahdollisena paralleelina lähelle kantaskandinaavista tasoa palautuvasta lainasta voidaan esittää saP *seaivut* 'laskeutua (lennosta; lintu)' < ksa. **seajvō-* (levikki U–T; YSS § 1121). Mikäli uumajan-, koltan- ja kuolansaamesta erityisesti mainittu merkitys 'laskeutua veteen' on alkuperäisin, voidaan verbi yhdistää kanta-skandinaavin sanaan **saiwi-* (~ go. *saiws* m., > mskand. *sær* ~ *sjár* ~ *sjór* 'järvi'), josta tunnetusti on lainattu myös ksa. *sāive > saP *sáiva* 'makea vesi; (lasku- tai tulojoeton) järvi' (Aikio 2009: 276; Sköld 1961: 125–126). Äännerakenteensa perusteella molemmat lainat ovat varhaisempia kuin muinaisskandinaaviin mennessä tapahtunut, diftongin kadottanut kehitys *aiv > *æw > *æ(v)* ~ *jó* (ks. Krause 1971: 28; Bjorvand & Lindeman 2007 s.v. *sjø*; Sköld 1961: 122–127), mutta **seajvō-* näyttää edustavan vaihetta, jossa diftongi on jo alkanut assimiloitua (*ai* > *æi*). Saamen sanan toisessa tavussa näkyvä vokaali *ō on monikäyttöinen verbinjohdin, jolla muodostetaan mm. tilanmuutosta ja liikkumista merkitseviä verbejä (saP *čáhcut* 'vettyä' ← *čáhci* 'vesi'; *livvut* 'laskeutua makuulle (poro, hevonen)' ← *livas* 'makuulla').

Samaan ikäkerrostumaan kuuluva laina voisi periaatteessa olla myös saP *veaigi* 'hämärä, hämy; iltapäivä' < ksa. *veajkē (levikki Pi–T; YSS § 1369), joskaan aivan yhtä selviä ajoituskriteerejä ei tässä tapauksessa ole. Piitimensaamesta inarinsaameen sana voi viitata sekä ilta- että aamuhämärään, venäjänsaamessa pelkästään iltahämärään (Sammallahti & Mosnikoff 1991:n mukaan koltan *veiġġ* on yleisesti 'hämärä', kun taas KKLS § 730:6 vain 'abend-dämmerung'). Inarinsaamesta Erkki Itkonen antaa myös merkityksen '(tyyni) aika ilta- ja aamuhämärän välillä' (InLpWb s.v. *vejgi*, vrt. esimerkki: *moonnam iija laj šieu vejgi* 'in der letzten Nacht war die Dämmerungszeit gut (still)'). Sanalla on '(illan) hämärtymistä' merkitsevä verbikorrelaatti ainakin pohjois- ja inarinsaamessa (P *veaigut* ~ In *viäiguđ* [InLpWb *veajguđ*]) ja luulajansaamessa (*väj-gudit*). Jos sanueen alkumerkitys liittyy inarinsaamen mukaisesti juuri tuulen tyntyntymiseen eli heikentymiseen illalla, voisi sen lainalähteenä olla kgerm. **waika-* > mnrj. *veikr*, mrts. *vēker* 'pehmeä, heikko', nrts. *vek* 'notkea, pehmeä, lauhkea, hento', nnrj. *vek*, *veik* 'pehmeä, veltto, hauras, voimaton, heikko'. Samasta lähteestä on lainattu itämerensuomen sanue, johon kuuluvat mm. vi. *vaik* (Wiedemann; gen. *vaiga*, *vaigi*, *vaigu*) 'hiljainen, rauhallinen', *vaikida*

'vaieta', sm. *vaikene-* ~ *vaikkene-*, ly./ve *vaikastuda* id., ja jonka merkitykset liittyvät sekä äänen lakkaamiseen että tuulen tai sateen laantumiseen (SSA s.v. *vaieta*; LägLoS s.v. *vaieka*¹). Kantasaamen *veajkē- edellyttää kuitenkin tässäkin tapauksessa skandinaavista lähtömuotoa, jossa *ai*-diftongi on kehittynyt vähintään etiseksi *æi*:ksi. Sana on lainattu edelleen suomen peräpohjalaismurteisiin muodossa *veiki* 'hämärän aika, iltapuhde, aamupuhde' (Aikio 2009: 287; SKES s.v. *veiki*), mutta levikin perusteella kyse on niin nuoresta lainasta, ettei sillä ole merkitystä saamen sanan etymologionnin kannalta. On huomattava, että vaikka *veajkē-substantiivin levikki ulottuu lännessä vain piitimensaameen, niin verbikorrelaatiolla saP *veaigut* on eteläsaamessa äänteellinen vastine *veajkodh* 'heiketä, hellelittää (kipu)', joka voisi edustaa alkuaan samaa lainasanuetta. Joka tapauksessa näistä on erotettava eteläsaamen adjektiivi *viejhkies* 'heikko, ei vahva (ihminen, kahvi)', joka on merkityksen ja erilaisen klusiiliedustuksen perusteella erillinen laina samasta skandinaavin (lähinnä norjan) sanasta. (Sanakirjalähde Bergsland & Mattsson Magga 1993.)

* * *

Skandinaavisen *ai* > *æi* (> *ei*) -muutoksen ikääminen on todettu hankalaksi, koska äänteiden eroa ei ole klassisessa riimukirjoituksessa merkitty; usein muutos on kytketty *i*-umlautiin (Sköld 1961: 116–117; Haugen 1982: 29). Viimeaikaisista tutkijoista Heikkilä (2014: 113–118, 126) on ääntenmuutosten suhteellisen kronologian perusteella ajoittanut muutoksen 400-luvun puoliväliin jKr., Schalin (2018: 141) taas palataaliumlautiin liittäen vuoden 600 paikkeille. Edellä esittämäni saamen skandinaaviset lainaetymologiat näyttävät puolestaan osoittavan, että *ai* > *æi* olisi tapahtunut itäisessä kantaskandinaavissa jo ennen kantasaamen leviämistä pohjoiseen Fennoskandiaan n. 300–700 jKr. (Aikio 2012: 103–106), tai ainakin ennen sen aktiivisen vaiheen päättymistä. Vain lainautuminen Suomenniemellä suhteellisen yhtenäiseen kantasaameen on voinut mahdollistaa sekä sanojen laajan levikin nykyisissä saamelaiskielissä että saamesta edelleen lainattujen sanojen esiintymisen sisä-Suomen murteissa (*keino*, *äimä*). Tulos on näennäisesti ristiriidassa sen kanssa, että itämerensuomen skandinaavisissa lainasanoissa diftongin etistyminen alkaa selvästi näkyä vasta viikinkiajalla

(ellei muutamia *ei-lainoja kuten sm. *leikata* tulkita merkeiksi siitä; ks. Schalin 2016: 256–258). On kuitenkin mahdollista, että itämerensuomen lainavastineissa pitkään näkyvä *ai* johtuu tiiviissä kieli-kontaktissa aikaisempien lainojen tuella konservatiivisena säilyneestä substituutiomallista (Schalin 2016: 259). Kantasaamen puhujille sen sijaan ei ilmeisesti ole muodostunut germaaneihin aivan yhtä tiiviitä yhteyksiä eikä vahvoja lainamalleja, joten vokaalit on voitu substituoida enemmän foneettisen vastaavuuden pohjalta.

Kirjallisuus

- Aikio, Ante (= Luobbal Sámmol Sámmol Ánte) 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. – *SUSA* 91: 9–55.
- 2007: The study of Saami substrate toponyms in Finland. – *Onomastica Uralica* 4: 159–197.
- 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. [Painamaton väitöskirja.] Oulu: Oulun yliopisto.
- 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. – Riho Grünthal & Petri Kallio (toim.), *A linguistic map of prehistoric Northern Europe*. *SUST* 266: 63–117.
- 2015: The Finnic ‘secondary e-stems’ and Proto-Uralic vocalism. – *SUSA* 95: 25–66.
- Álgu = Álgu. Sámegeielaid etymologalaš diehtovuoddu / *Saamelaiskielten etymologinen tietokanta*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<http://kaino.kotus.fi/algu/>> (viitattu 31.7.2018).
- AnEW = De Vries, Jan 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite, verbesserte Auflage. Leiden: E. J. Brill.
- Bergsland, Knut 1964: Suomen *hiisi*. – *Virittäjä* 68: 242–248.
- Bergsland, Knut & Mattsson Magga, Lajla 1993: *Åarjelsaemien-daaeroen baakoegørja. Sydsamisk-norsk ordbok*. [Lakselv:] Idut.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto 2007: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Revidert og utvidet utgave. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning – Novus.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1994: *Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen kämmen und pähkinä und ihre Geschichte*. *Studia Fennica Linguistica* 5. Helsinki: SKS.
- Haugen, Einar 1982: *Scandinavian language structures. A comparative historical survey*. Tübingen: Niemeyer.

- Heikkilä, Mikko K. 2014: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Helsinki: Unigrafia.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Porvoo: WSOY.
- InLpWb = Itkonen, Erkki 1986–1991: *Inarilappisches Wörterbuch I–IV*. LSFU XX.
- Kallio, Petri 2014: The diversification of Proto-Finnic. – Joonas Ahola & Frog (toim.), *Fibula, fabula, fact. The Viking Age in Finland*. Helsinki: SKS. 155–168.
- 2018: Ensitavun diftongit kantasuomessa. – *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia*. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: SUS. 251–268.
- KKLS = Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja. Wörterbuch des Kolta- und Kotalappischen*. I–II. LSFU XV.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja I–VI*. LSFU XVI, 1968–2005. Verkko-versio: <<http://kaino.kotus.fi/kks/>>
- Koivulehto, Jorma 1995: Ala-Satakunnan *Kainu* ja pohjoisen *Kainuu*. – *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51. Turku. 71–104.
- Krause, Wolfgang 1971: *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg: Winter.
- Kuokkala, Juha 2018: Finnic-Saamic labial vowels in non-initial syllables: An etymological evaluation. – *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia*. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: SUS. 11–75.
- LpD = Nielsen, Konrad 1979 [1932–62]: *Lappisk (samisk) ordbok / Lapp Dictionary 1–5*. Based on the Dialects of Polmak, Karasjok and Kautokeino. 2. opplag. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- LägLoS = Kylstra, A. D. & Hahmo, Sirkka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. I–III. Amsterdam: Rodopi, 1991–2012.
- Magnússon 1989 = Ásgeir Blöndal Magnússon: *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Nirvi, R. E. 1971 (toim.): *Inkeröismurteiden sanakirja*. LSFU XVIII.
- NO = *Norsk Ordbok*. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. <<http://no2014.uib.no>>
- NSO = *Norstedts norsk-svenska ordbok*. Toim. Birgitta Fowler & Kjell Ivar Vannebo & Lena Moberg. Norstedts Akademiska Förlag, 1992.

- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami languages. An introduction*. Káráš-johka: Davvi Girji.
- Sammallahti, Pekka & Mosnikoff, Jouni 1991: *Suomi-koltansaame sanakirja. Lää'dd-sää'm sää'nnke'rijj*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- Schalin, Johan 2016: Östskandinavisk utveckling av den urnordiska *ai*-dif-tongen och palatalt *r* i ljuset av finska ljudsubstitutioner. – Daniel Andersson et al. (toim.), *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå: Umeå universitet – Kungl. Skytteanska Samfundet. 241–262.
- 2018: *Preliterary Scandinavian sound change viewed from the east. Umlaut remodelled and language contact revisited*. Nordica Helsingiensia 54. Helsinki: University of Helsinki.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1–6. Y. H. Toivonen & Erkki Itkonen & Aulis J. Joki & Reino Peltola. LSFU XII, 1955–1978.
- SKVR = *SKVR-tietokanta* [Suomen Kansan Vanhat Runot]. Helsinki: SKS. <<https://skvr.fi/>> (viitattu 11.7.2018).
- Sköld, Tryggve 1961: *Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lap-pischen*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 8. Uppsala: Uppsala universitet.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* [verkkojulkaisu]. [1985–]2012. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<http://kaino.kotus.fi/sms>>. Päivitetty 18.5.2018 (viitattu 11.7.2018).
- SPnk = Paikkala, Sirkka (toim.) 2007: *Suomalainen paikannimikirja*. Helsinki: Karttakeskus – KKTK.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Toim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: KKTK – SKS, 1992–2000.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* [verkkojulkaisu]. [1985–]2014. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<http://kaino.kotus.fi/vks>>. Päivitetty 17.11.2017 (viitattu 11.7.2018).
- YSS = Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. SUST 200.